

Д. В. Архірейський

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЛЕОНІД КРАСІН ЯК ІДЕОЛОГ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ МОНОПОЛІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ

Висвітлено роль радянського наркома Л. Красіна в розробці концепції та впровадженні механізму державної монополії зовнішньої торгівлі, поширеної і на господарство УСРР–УРСР.

Ключові слова: Л. Красін, зовнішня торгівля, державна монополія, воєнний комунізм, нова економічна політика.

Освещена роль советского наркома Л. Красина в разработке концепции и внедрении механизма государственной монополии внешней торговли, которая распространялась и на хозяйство УССР.

Ключевые слова: Л. Красин, внешняя торговля, государственная монополия, военный коммунизм, новая экономическая политика.

Спосіб організації радянської зовнішньої торгівлі, повністю монополізованої державою, безперечно розкриває особливості й самого політичного режиму, розбудованого більшовиками у тому числі на теренах України. Аналіз поглядів Леоніда Красіна (1870–1926), одного з перших керівників зовнішньоторговельної галузі РСФРР та СРСР, ідеолога і натхненника радянської державної монополії зовнішньої торгівлі, дозволяє краще зрозуміти причини, із яких більшовики з 1918 р. і «на гарматний постріл» не допускали до участі в експортно-імпортних операціях вітчизняний приватний капітал навіть теоретично.

Л. Красіна з повним правом можна віднести до так званої ленінської гвардії, проте його постать стоїть дещо осібно. На думку російського історика В. Сироткіна, Красін не належав до більшовицьких фанатиків-доктринерів, а був насамперед прагматиком, який «вельми скептично ставився до доктрини світової революції і називав її «універсальним запором» (тут і далі переклад наш. – Д. А.) [7]. До часів столипінської реакції він був прихильником ідей В. Леніна і, маючи відповідну освіту, активно сприяв технічному забезпеченню бойових груп більшовиків, які займалися експропріацією фінансів для потреб більшовицького крила РСДРП. Заслуги Красіна перед партією дозволили йому в 1905 р. стати навіть членом її ЦК. Однак у 1909 р. Л. Красін дещо дистанціювався від В. Леніна. Він став офіційним представником серйозної німецької електрокомпанії «Сімменс унд Шуккерт» у Російській імперії, для чого навіть прийняв німецьке підданство (залишивши і російське), а в політичному сенсі перейшов від безкомпромісних більшовиків до «одзовістів-ліквідаторів». А втім після жовтневого перевороту 1917 р. В. Ленін про нього не забув, запропонувавши взяти участь у роботі більшовицького уряду. Л. Красін довго відмовлявся, і все-таки Леніну вдавалося іноді залучати його до виконання важливих одноразових доручень, що стосувалися зовнішньої економіки. Розрахунок був на відповідний досвід Красіна, його зв'язки серед західних

підприємців і банкірів. Уже з кінця 1917 р. майбутній нарком відновив тісні контакти з Леніним і почав працювати його економічним експертом-консультантом.

Першим зовнішньоекономічним завданням Л. Красіна були переговори з німцями та їх союзниками в кінці 1917 – на початку 1918 рр. у Бресті. Майбутній нарком зовнішньої торгівлі неофіційно забезпечував економічний блок переговорів. Після Бреста, до серпня 1918 р., Красін продовжував вести переговори з німцями безпосередньо в Берліні. Восени 1918 р. його призначили керівником надзвичайної комісії із забезпечення Червоної армії, а також ввели до складу президії Вищої ради народного господарства РСФРР. У 1919 р. Красіна направили в Тарту домовлятися з естонцями, а в 1920 р. – у Лондон. У 1920 р. він нарешті погодився стати наркомом торгівлі й промисловості РСФРР, а дещо згодом – наркомом зовнішньої торгівлі.

Американський дослідник Т. О'Коннор вважає, що ідею державної монополії зовнішньої торгівлі ще у грудні 1917 р. запропонував В. Леніну саме Леонід Красін [6]. У перше півріччя після приходу до влади більшовики з об'єктивних причин були змушені дозволити обмежену торгівлю приватним особам і комерційним фірмам. Але В. Леніна зовсім не влаштовував той факт, що вітчизняний приватний капітал, який відповідно до більшовицьких догматів був «політичним ворогом» правлячого режиму, мав, хоча й обмежений, доступ на світові ринки. Економічні контакти вітчизняних підприємців із західними капіталістами могли рано чи пізно привести до політичного альянсу. Цього не можна було допустити.

Таким чином, 22 квітня 1918 р. уряд РСФРР прийняв декрет «Про націоналізацію зовнішньої торгівлі» [8]. Правляча партія прагнула встановити контроль над ключовими секторами економіки. Зовнішню ж торгівлю, яка тісно була пов'язана із зовнішньою політикою, оминати увагою у складних умовах Першої світової та громадянської війни більшовики, звісно, не могли. Прийняття декрету означало, що в той час як усі інші держави традиційно застосовували митні тарифи, пільги та заборони для регулювання зовнішньої торгівлі, режим більшовиків намагався встановити над останньою повний державний контроль, називаючи це націоналізацією. Такий захід повністю відповідав духу політики «воєнного комунізму».

Оголошення декрету від 22 квітня 1918 р. не означало, що державна монополія зовнішньої торгівлі стала реально діючою, адже «Ради не відсторонили від діяльності вже існуючі торгові агентства та організації. ...Даний закон не встановив повної державної монополії, що було тоді передчасно, позаяк Ради ще не мали для цього відповідної інфраструктури. Більше того, певні ускладнення у впровадженні монополії виникли і через часті спроби обійти її як з боку приватних торговців, які були проти неї, так і з боку державних органів» [6]. До кінця періоду «воєнного комунізму» режим монополії залишався, по суті, неефективний. Як приватні підприємці-торговці, так і державні господарські організації продовжували його порушувати із зрозумілих причин. Країна була охоплена війною, товарно-продовольчою кризою, епідеміями тощо. Усі хотіли хоч якось вижити, тому впроваджені більшовиками «воєнно-комуністичні» заходи включно з монополією

зовнішньої торгівлі не були для стражденного народу чимось сакральним. Ініціаторів і прихильників монополії зовнішньої торгівлі така ситуація, звісно, принципово не влаштувала. У 1919–1921 рр. один за одним виходили нові декрети уряду РСФРР, що підтверджували обов'язковість режиму монополії зовнішньої торгівлі для всіх підприємств без винятку: державних, кооперативних, приватних.

Як уважають дослідники, режим монополії зовнішньої торгівлі фактично запрацював із 1920 р., коли Наркомат торгівлі й промисловості реорганізували в Наркомат зовнішньої торгівлі (НКЗТ). Ідеолог монополії Л. Красін, очоливши НКЗТ, отримав крім законодавчої і практичну можливість реалізувати принципи монополії, а також захищати цей режим від критики тих урядовців, які вважали його надто неефективним засобом впровадження радянської зовнішньої торгівлі. Найбільш повно аргументи Л. Красіна щодо захисту державної монополії зовнішньої торгівлі викладено в його працях «Владимир Ильич и внешняя торговля» (1924), «Внешняя торговля СССР» (1924), «Монополия внешней торговли и НЭП» (1926) та «Вопросы внешней торговли» (1928; видана через два роки після смерті автора і перевидана тільки в 1970 р.) [1–5].

Л. Красін очолював Наркомат зовнішньої торгівлі РСФРР та СРСР у 1920–1925 рр., тобто в період переходу від курсу «воєнного комунізму» до нової економічної політики (непу). В умовах встановленої Антантою економічної блокади країни Рад монополізація державою галузі зовнішньої торгівлі була єдиним ефективним способом протистояти світовому капіталові. Необхідно було тільки вдосконалити режим монополії, зробити його абсолютним. Красін уважав, що високі митні тарифи не врятують радянську промисловість від конкуренції іноземних підприємств. На його переконання, державна монополія зовнішньої торгівлі виключала митно-тарифне регулювання і митну службу [4, с. 75]. Лише неможливість моментального впровадження ефективного режиму монополії не дозволила прагматику Красіну, до складу наркомату якого входила митна служба, відважитись на ліквідацію останньої в добу «воєнного комунізму». Але він залишив основною не традиційну фіскальну функцію митної системи, а контрольну, роблячи таким чином митні органи інструментом, зняряддям монополії зовнішньої торгівлі.

Навіть упровадження ліберального курсу непу не переконало його відмовитися від держмонополії в зовнішньоекономічній сфері. Навпаки, чим м'якшим ставав економічний курс радянської влади всередині країни, тим менш поступливою мала бути її політика, на думку Красіна, на світовому ринку, адже залишалися побоювання, підкріплені, звісно, партійною ідеологією, що західні капіталісти тільки і мріють про повалення радянського режиму якщо не у військовий спосіб, то принаймні шляхом економічного поневолення. Саме це постійно турбувало В. Леніна, який категорично відмовлявся відмінити державну монополію зовнішньої торгівлі, підтримуючи в цьому Л. Красіна.

Іншу загрозу більшовики вбачали у відновленні капіталістичних відносин на внутрішньому ринку. У 1921 р. вони усвідомлювали, що в державі залишається достатня кількість людей, готових активізувати свою приватновласницьку діяльність у промисловості, торгівлі, фінансовій сфері тощо. Для більшовиків це

було неприпустимо передусім стосовно ідеології. Л. Красін, зокрема, розглядав не як спробу «нових дрібнобуржуазних верств, що виникають у живлячому середовищі внутрішнього ринку, на кількісній перевазі дрібного виробництва, дрібного селянства в нашій країні, ...повернути ...розвиток нової економічної політики на рейки відновлення капіталізму» [5, с. 6]. Розмірковуючи про найбільш ефективні методи протидії таким намаганням відновлення капіталістичних відносин, він писав: «З моменту закінчення інтервенційних воєнних спроб боротьба точиться в області економічній. Нашим головним оплотом в цій боротьбі, що захищає пролетарську диктатуру і завоювання Жовтневої революції, є монополія зовнішньої торгівлі. Звідси протиставлення цих двох об'єктивно ворожих один одному і таких, що борються між собою, принципів – монополії зовнішньої торгівлі і непу» [5, с. 8]. Слова Красіна свідчать, що прихильники держмонополії зовнішньої торгівлі серед більшовицьких очільників керувалися передусім політичними, а не економічно-фінансовими аргументами. Утім, зняття у 1920 р. економічної блокади країни Рад автоматично означало активізацію зовнішньоторговельних контактів радянської держави. Розуміючи це, деякі зацікавлені урядовці виступили за відкриття портів для вільної торгівлі, надання права місцевим господарським органам за їх власною ініціативою укладати торговельні угоди з іноземними фірмами. В. Ленін боявся, що під впливом подібних ідей державна монополія може бути взагалі скасована. Із ним абсолютно погоджувався і Л. Красін. Гостра дискусія з цієї проблеми в урядово-партійних колах тривала протягом другої половини 1921 – початку 1923 р. Історики вважають, що лише на початку 1923 р. переконання Леніна та Красіна щодо необхідності монополії остаточно перемогли. Саме з цього моменту митно-тарифну систему і політику почали розглядати не як альтернативу, а як невід'ємну складову частину державної монополії зовнішньої торгівлі, як особливий різновид радянського промислового протекціонізму.

Л. Красін, обстоюючи відомчі позиції НКЗТ, був найактивнішим учасником дискусій щодо перспективи держмонополії зовнішньої торгівлі. Він уважав, що його опоненти «не розуміли, до якої міри радянські заводи нездатні конкурувати із західними партнерами на світовому ринку. Він був переконаний, що дві головні функції НКЗТ – керування і регулювання зовнішньої торгівлі – мають слугувати захистом від економічної експлуатації з боку Заходу» [6]. Ось як він пізніше описав ситуацію 1922 р., коли зазначена дискусія набула максимально гострого характеру: «Загальне захоплення гаслом розвитку торгівлі почало набувати своєрідних форм деякого радянського меркантилізму, гаслом якого був максимальний розвиток торгівлі всіма і всілякими способами і притому не тільки всередині країни, але й поза її межами. Практичні інтереси НЕП'у і багатьох держ(авних) госпорганів знайшли собі і теоретичне обґрунтування, а паралельно з цим розвивався тиск з боку закордону, де, ясна річ, всі кола буржуазного суспільства, починаючи з урядів та банків і закінчуючи середніми і дрібними комісіонерами та перепродавцями, були супротивниками монополії зовнішньої торгівлі, яка в очах західно-європейського буржуа була більшовицьким чудовиськом, таким же мерзенним, як ВНК або ДПУ. Питання про монополію зовнішньої торгівлі було піднято і в радянській пресі, яка розмістила чимало фрідредерських статей з вимогою якщо

не відміни, то пом'якшення монополії зовнішньої торгівлі. Питання обговорювалося і в партійних колах, і весь цей рух наприкінці 1922 р. знайшов своє відображення в попередніх постановках вельми впливових органів, що проектували ослаблення монополії зовнішньої торгівлі, настільки значне, що мені, під час одного виступу з приводу цієї пропозиції, довелося порівняти його з діркою у прив'язаній повітряній кулі. Монополію зовнішньої торгівлі не пропонувалося знищити, пропонувалося лише встановити вільне ввезення та вивезення для деяких товарів та вільне відкриття деяких кордонів, що зрештою привело б до повного краху всієї системи нашої зовнішньої торгівлі...» [1, с. 6, 7].

Красін рішуче відкидав закиди опонентів у лобюванні ним відомчих інтересів, нібито захищаючи монополію він передусім відстоює монопольне право свого наркомату на зовнішньоекономічні зв'язки. Сам він оперував більш глобальними категоріями: «Питання полягає в тому, чи буде наш НКЗТ працювати на користь непманів, чи буде працювати на користь пролетарської держави. Це таке значне питання, через яке безумовно можна і треба поборотися на партійному з'їзді» [1, с. 8]. На його думку, монополія визначала централізований характер зовнішньої торгівлі, адже НКЗТ «виступав як найбільший на світовому ринку торговець і дозволяв радянським організаціям протистояти західним бізнесменам централізованим і єдиним фронтом» [6]. Більше того, монополія зовнішньої торгівлі, на переконання Л. Красіна, «дозволяла державі планувати економіку, не піддаючись впливу стихії вільного ринку, шляхом встановлення контролю за типом, якістю і ціною товарів, що експортуються, шляхом регулювання закупівель у цілому» [6]. Як уважає Т. О'Коннор, захищаючи монополію, Красін доводив, що «будь-яка її модифікація неминуче приведе до реставрації капіталізму, надасть країні статусу колонії» [6].

У праці «Вопросы внешней торговли» проблему державної монополії зовнішньої торгівлі Л. Красін розглянув більш фундаментально, водночас аналізуючи питання митної охорони, митного тарифу тощо. Він, зокрема, стверджував, що «Радянська держава отримує можливість безперешкодного здійснення державно-планового регулювання господарства... завдяки тому, що зовнішньоторговельні зносини Радянського Союзу з капіталістичним світом суворим чином визначаються і регулюються на підставі державної монополії зовнішньої торгівлі» [4, с. 41]. Він дав навіть коротку і розширену дефініцію цього важливого для більшовиків поняття: «Монополія зовнішньої торгівлі... є одним з частих проявів планового порядку при здійсненні державних економічних функцій»; «монополія зовнішньої торгівлі означає ні більше ні менше як те, що Радянській державі право зовнішньої торгівлі, тобто ввезення і вивезення, імпорту та експорту товарів, належить виключно ... та здійснюється через посередництво і під контролем особливого державного органу – Народного Комісаріату зовнішньої торгівлі. Контроль цього наркомату над зовнішньою торгівлею полягає ... у тому, що ввезення і вивезення, імпорт та експорт, здійснюються не інакше як на основі державного плану зовнішнього товарообміну, який встановлюється відповідно до загальногосподарського державного плану» [4, с. 41]. Саме державний план, таким чином, визначав, на думку Л. Красіна, суть і динаміку поточної роботи НКЗТ.

Державна монополія зовнішньої торгівлі за своєю суттю була радянським різновидом протекціонізму. Красін, як і Ленін, був абсолютно переконаний, що «монополія зовнішньої торгівлі – єдиний правильний спосіб охорони Радянської держави від розкладаючого впливу капіталістичних країн» [4, с. 43]. Його справжнє ставлення до ефективності мита ще в часи воєнного комунізму можуть проілюструвати такі слова: «Ніяка митна охорона не могла б забезпечити радянські республіки від економічного панування світового капіталізму і від розкрадання й розпродажу державного і приватного майна, якби не існувало тієї заборони ввезення і вивезення, яке здійснювалося нашою монополією зовнішньої торгівлі. І тоді, коли вартість радянського карбованця падала на десятки відсотків, іноді протягом одного дня, ніякі мита не могли б перешкодити витоку цінностей і товарів за кордон» [4, с. 43, 44].

Отже, Л. Красін не вірив у спроможність митної системи і митних тарифів захистити економічно слабку радянську державу. На його думку, «навіть найбільш високі мита на імпорт ... будуть неефективними, адже західні партнери знайдуть спосіб легко їх обійти, і допоможе їм в цьому знецінення карбованця» [6]. У цьому його погляди також повністю збігалися з позицією В. Леніна, який уважав, що «ніяка митна політика не може бути дійсною в епоху імперіалізму і жахливої різниці між країнами жебрацькими і країнами неймовірно багатими... За зазначених умов повністю зламати (митну) охорону може будь-яка з багатих промислових країн. Для цього їй достатньо запровадити вивізну премію за ввезення до Росії тих товарів, які обкладені у нас митною премією. Грошей для цього у будь-якої промислової країни більш ніж достатньо, а внаслідок такого заходу будь-яка промислова країна зламає нашу тубільну промисловість напевно» [1, с. 9]. Отже, нарком зовнішньої торгівлі погоджувався з лідером більшовиків у тому, що «ніяка митна охорона, ніякі мита не можуть захистити нашу промисловість від іноземної конкуренції і лише у монополії зовнішньої торгівлі ми маємо те підґрунтя, яке дозволить відродити нам нашу промисловість, не зважаючи на іноземну конкуренцію» [1, с. 9].

Безперечно, Л. Красін був задоволений, що В. Ленін «правильно оцінював значення митної і прикордонної охорони, визначаючи, що наш кордон тримається не стільки завдяки їй, скільки існуванню монополії зовнішньої торгівлі. На спробу прибічників вільної торгівлі охарактеризувати монополію зовнішньої торгівлі як систему «головзапору», Володимир Ілліч відповідає: «Цей вислів належить до тих висловів, на які Маркс відповідав свого часу висловом «фрітредера-вульгарію», оскільки нічого, крім абсолютно вульгарної фрітредерської фрази, тут немає» [1, с. 9]. Для Красіна, очевидно, були важливі не аргументи Леніна як такі, а сама позиція лідера правлячої партії з цього питання. Протиставлення авторитету вождя економічним аргументам опонентів, посилення на антифрітредерівські висловлювання основоположників марксизму свідчать, очевидно, про переважання не стільки економічного, скільки політичного та ідеологічного складників принципу державної монополії зовнішньої торгівлі. Саме стосовно політичної доцільності намагався осмислити захисну функцію монополії Красін: «НКЗТ, захищаючи монополію зовнішньої торгівлі, боровся проти допуску до торговельних угод і, зокрема, до закупівель сировини для вивезення за кордон

приватного капіталу, запевняючи, що тим самим на селі буде штучно відновлений найбільш злісний експлуататор, закупівельники спекулянти, агенти закордонного капіталу, які орудували доларом, фунтом, шведською короною. Прихильники вільної торгівлі спростовували цей довід зауваженням щодо того, що допускаємо ж ми іноземний капітал у вигляді концесій» [1, с. 8].

Захищаючи від внутрішніх опонентів принцип монополії зовнішньої торгівлі, Л. Красін мовби веде заочну теоретичну дискусію із буржуазними фахівцями, які, у свою чергу, як він вважає, намагаються применшити значення та ефективність дії радянської державної монополії зовнішньої торгівлі. Утім неважко зрозуміти, що Красін таким чином намагається «побороти» погляди своїх опонентів серед керівництва більшовиків. По суті, він застосовує чудовий софістичний прийом, який так часто у своїй політичній практиці застосовували будь-які більшовицькі можновладці: публічно зрівнювати своїх конкурентів із партійного оточення із безпосередніми супротивниками радянської влади для дискредитації перших. Красін у своїй книзі «Вопросы внешней торговли», зокрема, пише: «Буржуазні критики ... можуть заперечити нам, що для такого захисту промисловості (тобто для протекціонізму. – Д. А.) абсолютно не потрібна монополія зовнішньої торгівлі, а достатньо було б ... підняти ввізні мита, і таким шляхом вітчизняні фабриканти були б захищені. На це необхідно передусім відповісти, що Радянський уряд поновив свою зовнішню торгівлю в такий час, коли радянська валюта далеко ще не була стабілізована, коли радянський карбованець невтримно котився вниз. За стрімкого падіння радянського карбованця ... ніякі мита не могли догнати обезцінювання грошей і ніяка митна охорона не могла дати якийсь діючий та надійний захист від затоплення нашої країни дешевим закордонним товаром, що абсолютно вбивав нашу власну, ще німціну промисловість. Тільки завдяки монополії зовнішньої торгівлі наша текстильна, металообробна, шкіряна, цукрова, електротехнічна промисловість і низка інших галузей отримали можливість розпочати поступовий перехід від збиткової роботи до бездифіцитного існування» [4, с. 46].

Обмовка Красіна про небажання правлячої партії допустити «затоплення країни дешевим закордонним товаром» свідчить, що більшовики не думали про задоволення життєвих потреб зубожілого за довгі роки воєн, епідемій, економічної та продовольчої кризи населення; у першу чергу вони дбали про економічні гарантії власної політичної влади.

Намагаючись переконати і явних, і уявних своїх опонентів щодо переваг і практичної необхідності державної монополії зовнішньої торгівлі в умовах «воєнного комунізму», Красін використовував такі аргументи: «у такому стані розорення, безтоварщини, економічної руйнації, в якому перебували радянські республіки, подальше економічне розкрадання, поневолення країни іноземним капіталом представлялись майже невідворотністю... Ніяка митна охорона, ніякі мита не могли б захистити наше господарство від повного економічного поневолення багатими країнами», адже «на фронті зовнішньої торгівлі капіталізм вже випробовує сили СРСР»; «монополія – одне з джерел соціалістичного накопичення»; «планове господарство неможливе без монополії зовнішньої

торгівлі»; «монополія – один із методів боротьби за збереження пролетарської диктатури» [4, с. 54, 57, 58, 60, 61].

Аналіз подібних аргументів наркома розкриває його задуми, які він, заручившись підтримкою В. Леніна, наполегливо намагався реалізувати практично. Отже, монополію він розглядав ледь не як єдиний спосіб нейтралізації негативного впливу розвинених капіталістичних економік. Про інтеграцію у світовий ринок ніхто з більшовиків, звісно, не міг і подумати, адже це було ідеологічною ерессю. Під час «воєнного комунізму» лідери російської компартії ще сподівались «розпалити» пожежу світової революції, отже, готувалися до подальшої боротьби із західним капіталом. Співіснування різних національно-державних економік більшовики розглядали, по суті, як жорстку конкуренцію, здатну призвести навіть до світових війн. Вони розуміли, звичайно, що ослаблена тривалими війнами та економічною кризою вітчизняна промисловість конкурувати із західними економіками не могла, інакше це призвело б до економічної кабали. Економічне ж поневолення марксистів-ленінців однозначно розглядали як політичний крах свого режиму. Тобто, за логікою наркома Л. Красіна, якщо «капіталістичний світ» свого часу не переміг країну Рад збройно, то тепер він обов'язково буде робити це за допомогою економіки, і радянську монополію зовнішньої торгівлі в цьому контексті він порівнював із зброєю, яку західні капіталісти намагатимуться вибити з рук більшовиків [4, с. 64].

Водночас відмовитися повністю від економічних контактів із розвиненими державами радянський уряд дозволити собі не міг, адже тільки промислово-фінансова допомога Заходу давала шанс на відновлення власної економіки. Вирішуючи дилему – контактувати економічно із західними капіталістами чи не контактувати, – Ленін і Красін дійшли висновку про абсолютну ефективність за даних умов державної монополії зовнішньої торгівлі. З одного боку, вона робила можливими зовнішньоторговельні зв'язки, з іншого – унеможливлювала вплив Заходу на внутрішній ринок. У цьому контексті, звичайно, нарком розглядав монополію і щодо власне економічних інтересів, і передусім стосовно політичних інтересів (збереження більшовицької влади). Монополія як надійний бар'єр на шляху хаотичного, на переконання більшовиків, а тому шкідливого західного впливу, дозволяла правлячому режиму вільно експериментувати з плановою вітчизняною економікою, створювала ілюзію правильності та абсолютності, довершеності такого «народного господарства».

Доволі жорстко Л. Красін, як ми вже зазначали критикував тих представників компартії, які вважали за доцільне дещо послабити монополію зовнішньої торгівлі, допускали можливість більш вільних зовнішньоторговельних контактів із західним світом, звісно, за умов посилення повноважень радянської митної служби та ефективного функціонування тарифної системи. Подібні висловлювання свідчили про розгортання боротьби за владу. Красін, захищаючи відомчі інтереси (монополія зовнішньої торгівлі значно збільшувала вагу НКЗТ у системі радянських органів влади), не міг не реагувати на такі випадки. Намагаючись нейтралізувати вплив фрітредерів на компартію, він, зокрема, зазначав: «Значення монополії зовнішньої торгівлі як однієї з найбільш основних підвалин Радянської влади твердо встановлено у цілій низці рішень партійних та

радянських органів і закріплено особистими листами, ніби як заповітом, Володимира Ілліча, що належать до кінця 1922 р. За наявності, втім, потужних зовнішніх впливів і хоча й розрізнених, але вельми багаточисельних ворожих сил внутрішнього непу, діючих узгоджено проти монополії зовнішньої торгівлі, це безперечно визнання самого принципу приховує в собі значні загрози різних обхідних і замаскованих рухів і маневрів. Вороги і супротивники монополії зовнішньої торгівлі вже не виступають відкрито проти самої монополії, яка визнана тепер навіть у міжнародному порядку цілою низкою договорів, укладених нами з іншими державами. Тим частіше і наполегливіше ... прагне зовнішній і внутрішній неп обійти монополію зовнішньої торгівлі і підкопатися під неї, висуваючи на перший план такі форми здійснення і такі методи зовнішньої торгівлі, які, зберігаючи видимість повної відповідності до існуючої системи, у дійсності прагнуть розбити централізовану єдність зовнішньоторговельних виступів Радянського Союзу і, зокрема, підірвати і за можливості обмежити оперативну роботу Зовнішторгу. Боротьба йде, по видимості, вже не проти монополії зовнішньої торгівлі, а проти нібито монополії Зовнішторгу, і головним гаслом на цій стадії є передача зовнішньоторговельних функцій від Зовнішторгу до рук значної кількості інших, хоча б також державних, господарських органів. Схоже, це нібито не суперечить монополії, на практиці ж і в дійсності ця кампанія у випадку успіху повела б до її (тобто монополії. – Д. А.) руйнації» [4, с. 63, 64].

Як бачимо, Л. Красін неприховано захищав і свій власний, і відомчий інтерес, постійно апелюючи до авторитету Леніна та «сакральної», хоча й вульгарної, марксистської ідеології. Саме побоюючись, що Наркомат зовнішньої торгівлі втратить відомчу монополію на міжнародну торгівлю, Красін дуже стримано ставився до запровадження непу. Схоже, що за час «воєнного комунізму» керівник НКЗТ РСФРР звик до широких власних і відомчих повноважень і боявся їх втратити за нового внутрішнього курсу.

Щодо ролі митної охорони, тобто митної служби в цілому, на початковій стадії непу Красін, від якого власне і залежала в першу чергу перспектива розвитку цієї служби, висловлювався таким чином: «Митна охорона має на меті, по-перше, контроль за ввезенням і вивезенням товарів з метою захисту країни від ввезення небажаних товарів. Митна охорона дає нам відому зброю на переговорах з іншими країнами про встановлення певних взаємних пільг, і зокрема пільг щодо мит на ті товари, які ми ввозимо від нас в інші країни.

Маючи митну систему, маючи свій власний митний кодекс і мита на різні вироби закордонної промисловості, ми одержуємо можливість шляхом компенсації добиватися тих чи інших поступок від інших держав щодо мита на ті товари, експортом яких у ці країни ми займаємось.

Митне законодавство, певний митний тариф і мита на певні товари та вироби є одним із способів захисту нашої промисловості, захисту тих галузей нашої промисловості, які ще недостатньо зміцніли для того, аби у вільній торгівлі з іноземною продукцією витримувати конкуренцію. Зрештою, мита становлять для нас певний фіскальний інтерес, є однією з істотних статей доходної частини бюджету» [4, с. 76].

Вищенаведені слова наркома свідчать про реальне ставлення до митної служби та її функцій принаймні тієї частини більшовицького політичного істеблішменту, яка поділяла погляди Леніна і Красіна стосовно питання державної монополії зовнішньої торгівлі. Можна зробити висновок, що і в розпал непу, як колись за доби «воєнного комунізму», влада основною функцією митного відомства вважала контролювання товаропотоків на кордоні. Цілком відмовлятися від послуг митної служби Красін не збирався (хоча не вважав її пріоритетною в системі НКЗТ), цінність її ж убачав у можливості використання самого факту її наявності під час торговельних переговорів із іншими державами, тобто митна охорона, на думку керівника радянської зовнішньої торгівлі, мала бути дієвим складником вітчизняного протекціонізму, хоча й неосновним. Фіскальне ж значення митної служби особисто Красін, як бачимо, взагалі ставив на останнє місце.

Боротьба Л. Красіна за державну монополію зовнішньої торгівлі, незважаючи на відставку з посади наркома у 1925 р., завершилася його концептуальною перемогою. Монополія держави на будь-які стратегічні ресурси стала однією з істотних ознак радянського режиму. Тільки у 1986 р. радянська держава визнала право приватного бізнесу на участь у зовнішній торгівлі.

Бібліографічні посилання

1. **Красин Л. Б.** Владимир Ильич и внешняя торговля / Л. Б. Красин // Золотарев А. И. Признание де-юре и задачи внешней политики. – Х., 1924. – С. 3–11.
2. **Красин Л. Б.** Внешняя торговля СССР / Л. Б. Красин. – М.: РИО НКВТ, 1924. – 44 с.
3. **Красин Л. Б.** Вопросы внешней торговли / Л. Б. Красин. – М.-Л.: Госиздат, 1928. – 429 с.
4. **Красин Л. Б.** Вопросы внешней торговли / Л. Б. Красин. – М.: Междунар. отношения, 1970. – 360 с.
5. **Красин Л. Б.** Монополия внешней торговли и НЭП / Л. Б. Красин. – М.: Пролетарий, 1926. – 40 с.
6. **О’Коннор Т. Э.** Инженер революции. Внешняя торговля, планирование / Т. Э. О’Коннор // О ситуации в России. Альманах «Восток». – 2005. – № 6 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.situation.ru/app/j_art_890.htm.
7. **Сироткин В. Г.** Зарубежные клондайки России / В. Г. Сироткин // Он-лайн библиотека [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.erlib.com/Владлен_Сироткин/Зарубежные_клондайки_России.
8. Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. – 1918. – № 33. – Ст. 432.

Надійшла до редколегії 09.12.2014